

Іван МОНОЛАТІЙ

НІМЕЦЬКІ ЕТНОКОНФЕСІЙНІ СПІЛЬНОТИ В ГАЛИЧИНІ (1774–1914 рр.)

Традиційні німецькі військово-політичні й культурні впливи в Галичині із Саксонії, Пруссії та Сілезії певною мірою були зумовлені спільністю етнічної й конфесійної приналежності. Остання, як свідчать новітні дослідження, у середньовіччі й ранньому Новому часі багато в чому збігалася¹. Характерні для середньовічного світовідчуття поділу світу на полярні протилежності недовіра й упередженість до всього “чужого” в національному, мовному та віросповідному аспектах не були абсолютними. Людина середньовіччя з часом дедалі більше прагнула долати численні перепони на шляху до взаєморозуміння між іновірцями, позбуватися відчуженості всупереч релігійній та етнічній ворожнечі, постійним кривавим зіткненням.

Спільність духовно-культурних процесів Заходу й Сходу Європи мала свій вияв і в багатьох інших сферах². Це було характерно і для Галичини, де розмежування між русинами (українцями), з одного боку, поляками й німцями, а також вірменами та євреями – з другого, як правило, проводилось за конфесійним принципом³. Виявом такого розмежування була й конфесійна диференціація німецького населення регіону Східної Європи, дослідження передумов, становлення та наслідків якої має значний науковий інтерес.

У цілому питання про німецькі етноконфесійні спільноти* в Галичині досі не стало предметом окремого монографічного дослідження. Наявні на даний момент лише поодинокі розвідки. Дослідження проблем евангелічно-лютеранських німців розпочали праці Й. Лукашевича⁴ та Й. Колашека⁵. Перша з них присвячена історії церкви Гельвецького визнання в давній Малополющі, друга – протестантській громаді Біла в Галичині. Спеціальне дослідження евангелістських поселень Галичини в часи йосифінської та францисканської колонізацій містить праця Р. Кессельрінга⁶. Окремі епізоди, що стосуються конфесійної диференціації німців у Галичині кінця XVIII – початку XX ст. знаходимо в дослідженнях С. Бредецького та Р. Кайндля⁷.

Привертають увагу своєю фаховістю праці Т. Цеклера, Л. Шнайдера, Р. Кессельрінга і В. Лемппа⁸. Вони написані в міжвоєнний період і містять важливі інформації про церкву Аугсбурзького та Гельвецького визнання, зокрема львівської парафії. Однак цим науково-популярним розвідкам властивий суб’єктивізм, який пояснюється тим фактом, що всі дослідники були безпосередніми учасниками подій і церковними діячами. З-поміж історіографії другої половини XX ст. конфесійні проблеми німців Галичини меншою мірою порушені в праці З. Мюллера⁹.

Окремі епізоди досліджуваної теми наявні в роботах сучасних німецьких та австрійських істориків, присвячених Галичині¹⁰. Не вдаючись до глибокого аналізу

* Етноконфесійна спільнота – сталий зв’язок частини народу з певною конфесією. Інколи з нею ототожнюють частину народу за віросповідною належністю лише тоді, коли вона набуває особливих, тільки їй притаманних етнічних властивостей. Це досягається за допомогою наступного механізму: з одного боку, етнічні явища, ознаки протягом тривалого часу взаємодії з культурою засвоюються ним, “конфесіонізуються”, а з другого – окремі компоненти релігійного комплексу, проникаючи в різні сфери суспільного життя, сприймають етнічне забарвлення й зміст, “етнізуються”.

(це тема окремої статті), зазначимо, що значно більше уваги приділяє питанням протестантських церков сучасна польська дослідниця Е. Алабрудзінська¹¹.

Проте в дослідженні духовної сфери церков та їхнього впливу на релігійне життя німецького населення Галичини наявні значні лакуни, зумовлені більшою зосередженістю істориків на її суспільно-політичній та економічній діяльності¹².

Дана стаття продовжує пошуково-аналітичні розвідки автора¹³, який поставив перед собою такі дослідницькі завдання: вивчити етноконфесійну структуру німців у Галичині, охарактеризувати пріоритети державної політики Австрії (від 1867 р. – Австро-Угорщини) у сфері відносин із церковними інституціями, здійснити аналіз моделей державно-церковних відносин* між німецькими етноконфесійними спільнотами в Галичині та правлячою династією Габсбургів у досліджуваній період.

У рамках цієї різнопланової проблеми розгляд етноконфесійної структури німців у Галичині в окреслених хронологічних межах сприятиме більш чіткому розумінню місця й ролі німецької спільноти в етноконфесійних та міжнаціональних процесах в Україні загалом. При цьому автор керувався тим, що попри розмаїття конфесій в Україні кожна з них становить невід’ємну частину віросповідань, без вивчення яких неможливо проводити державну політику, яка б забезпечувала толерантність та конфесійну злагоду в суспільстві.

* * *

Найдавніші повідомлення про тимчасову появу в Галичині німецьких купців сягають ще другої половини IX ст. Згодом до них приєдналися торговці з Австрії, Сілезії та Саксонії. Поряд із ними німці прибували сюди і як мандрівники, місіонери, як учасники різних посольств. Торгові візити німецьких купців продовжувались і в X–XI ст., що підтверджують знахідки германських динаріїв та вендок на цій території. Від початку XI ст. невеликі групи німців починають осідати й обживатися в містах Галицького князівства й вести тут свої торговельні справи. Військово-дипломатичні контакти галицьких князів із різними німецькими політичними угрупованнями призвели до появи німецьких воїнів, які брали участь у військових діях на боці руських правителів. У часи Галицького й Галицько-Волинського князівств у регіоні стали з’являтися й німецькі ремісники, які розбудовували галицькі міста¹⁴.

Упродовж усього періоду середньовіччя німці традиційно посідали важливе місце в системі контактів русько-української етнічної спільноти Галичини з Тевтонським орденом та німецькомовними державами-князівствами, які, щоправда, були різними за своєю політичною кон’юнктурою¹⁵. Активні контакти Галичини з німецькими землями та лояльна політика щодо німців правлячої князівської верхівки призвели згодом до появи в деяких містах невеликих німецьких колоній, в яких проживали переважно купці, ремісники, зрідка воїни та духовні особи. Згодом окремі з них стали займати високе становище в суспільній ієрархії і впливати на внутрішнє життя галицьких і волинських міст¹⁶.

* Державно-церковні відносини – сукупність форм суспільно-політичних, правових, економічних та морально-етичних норм і зв’язків між інститутами держави й церкви, релігійними центрами, управліннями, об’єднаннями, рухами, братствами тощо, діяльність яких регламентується й регулюється конституційними та іншими нормативними актами, а також принципами, традиційно усталеними для даної країни чи народу звичаями.

Державний і політичний провід Галицько-Волинського князівства, пізніше – першого руського королівства, доволі широко протегував німецькому населенню міст Галичини. У даному східнослов'янському князівстві поширювалася латинська мова, зокрема в канцеляріях, а приплив німецьких колоністів активізував інтеграцію краю в західноєвропейську систему економічних і політичних відносин. Ці тенденції виявилися, головним чином, у техніці ремесла, у торговельній справі, в організації міського самоврядування.

Збільшення числа чужинців у містах Галичини в XIV – на початку XV ст., відносна недорозвинутість міського життя, посилення міжконфесійного протистояння на німецьких територіях (католики – протестанти) спричинили виокремлення з німецького середовища першого міського патриціату галицьких міст. Його основою було магдебурзьке право, яке стало реальним виразом закономірного процесу формування міщанства як суспільного стану¹⁷. Ці правові норми служили не тільки культурній і фінансовій меті, але й денаціоналізації регіону, скріпленню польсько-католицьких впливів. У великих містах Галичини німці, які були повноцінними міщанами, зайняли провідні позиції. Вони відігравали істотну роль у повсякденному житті цього східноєвропейського регіону. З одного боку, німці сприяли входженню цих земель у загальноєвропейські культурні та політичні процеси, а з другого – привілеї німців-католиків були чинником денаціоналізації тих, хто не належав до привілейованої в масштабах польської держави католицької конфесії.

Причинами значного збільшення кількості німецького населення на відносно мало заселених територіях Східної Європи загалом і в Галичині зокрема були безперервний поділ землі в південно-західній Німеччині й нестача сільськогосподарської площі для прожитку німецької селянської родини після Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр. та Аугсбурзького миру 1655 р. Вони й призвели до глибоких змін в економіці, політиці та національному житті німецьких князівств-держав та сусідніх держав.

В останній третині XVIII ст. найбільш точною характеристикою етнічної приналежності в Галичині залишалася віросповідання. З погляду конфесійної диференціації німці в Галичині* не становили єдності, а поділялися на кілька окремих спільнот. До них входили віруючі однієї-двох національностей – євангелічно-лютеранські

* У даному разі можна говорити про деяку умовність терміна “німці”. У першоджерелах переписів вони подекуди називали себе “швабами”, “австрійцями”, “євангелістами аугсбурзькими” та ін. Як свідчать джерела, на початку колонізації надзвичайно важливою була етнічна самоідентифікація німецькомовних переселенців. Іншим потужним пластом, що зумовлював самоідентифікацію колоністів, була релігійна приналежність. З часом у середовищі німецькомовних колоністів сформувалася нова ідентичність, яка ґрунтувалася на спільному проживанні в межах однієї колонії або округу. Як німці-колоністи практично не бачили різниці між сусідами – українцями й поляками, які мали виразно відмінні життєві практики, так і в очах українських і польських селян католики, лютерани, реформати, меноніти, шваби, гессенці були “німцями”. Спостереження, зроблені на основі джерельного матеріалу, який стосується Галичини, не дають підстав твердити, що етнонім “німці” означав там лише німців-протестантів. Під цим етнонімом розуміли всіх представників німецького етносу незалежно від християнської конфесії.

німці* (таблиця 1, діаграма 1). Для німців Галичини, як і для всіх німців Східної Європи, була характерна поліконфесійність. Основну й чисельно більшу групу німецьких конфесій у Галичині складали представники різних напрямів протестантизму, римо-католики й зовсім незначну кількість – представники інших віросповідань (діаграма 1.1, 1.2).

Приєднання Галичини** до складу Австрійської імперії позначилося на всіх формах її політичного, економічного й культурного розвитку. Міжнародний досвід у європейському законодавстві щодо іноземних колоністів XVIII ст. Пруссії (“Потсдамський едикт” від 29 жовтня 1684 р. Великого курфюрста Фрідріха Вільгельма I) та Росії (“Маніфест” 1763 р. імператриці Катерини II) і заходи, спрямовані на формування розселення німців у регіонах абсолютистських імперій (Чехії, Моравії, Росії, Південній Угорщині), дозволяли Австрії централізовано проводити колонізаторську політику в Галичині. У 1774–1830 рр. змістом такої політики була організація переселення німців-колоністів для поселення в містах та селах Галичини, а також заснування окремих поселень.

Наприкінці XVIII – на початку XX ст. австро-німецька колонізація Галичини призвела до появи тут нової німецької національної спільноти, яка зробила не тільки вагомий внесок у політичний, сільськогосподарський, промисловий та культурний розвиток, але й збільшила чисельність протестантів і католиків краю. Німецькі поселенці в Галичині належали до різних конфесій¹⁸. За віросповіданням німецькі колоністи були римо-католиками, євангелістами***, кальвіністами**** і лютеранами*****. Найбільше було протестантів: євангельських християн – 46,8%, реформованих***** – 12,8%, менонітів***** – 0,9%. Католики становили 39,5% загальної кількості¹⁹.

* Євангелістсько-лютеранська церква в Австрії успадкувала всі основні положення лютеранства, сформульовані ще в XVI ст. Мартіном Лютером (1483–1546). В адміністративному плані церква поділялася на консисторіальні округи, очолювані генерал-суперінтендантами, консисторії – на проборства, а проборства – на парафії. Євангельсько-унійна церква була утворена на підставі декрету пруського імператора Вільгельма III від 27 вересня 1871 р. Названа інституція становила об'єднання двох церков – лютеранської і реформованої, які продовжували частково зберігати свої доктринальні відмінності. До названої церкви належав “Evangelischer Oberkirchenrat” (“Євангелістська вища церковна рада”) у Берліні (Докл. див.: *Shoen D. Das Evangelische Kirchrat in Preussen. – Bd. I. – Berlin, 1903*). На території німецьких князівств-держав, а пізніше – Німецького Рейху, діяла Старолутеранська церква, утворена 1817 р. і лишень у 1845 р. визнана державою. На підставі “патенту толерантності” австрійського цісаря Йосифа II дозволялося переселення німецьких євангелістів (з Південної Німеччини, головним чином – Палатинату) до Галичини (Див.: *Völker K. Die Entwicklung des Protestantismus in Österreich. – Leipzig, 1917. – S.89–91*).

** Під австрійським пануванням (1772–1918 рр.) названа територія разом із частиною польських земель складала один коронний край і позначалася невірним з історичної погляду терміном “Східна Галичина”.

*** Євангелісти, євангельські християни – одна з течій в протестантизмі, близька до баптизму. Перші прихильники євангелістів відомі від поч. XVII ст.

**** Кальвінізм – один з трьох основних напрямків протестантизму, поряд з лютеранством і англіканством. Засновником течії вважають Жана Кальвіна (1509–1564).

***** Лютеранство – найбільший напрям протестантизму, заснований Мартіном Лютером (1483–1546) у XVI ст. у лютеранстві вперше сформульовано головні постулати протестантизму.

***** Реформати, реформовані – прихильники кальвінізму в континентальних країнах Європи.

***** Секта менонітів виникла в Південній Німеччині та Швейцарії у ході селянської війни 1525 р., а потім поширилась і в Північній Німеччині та Голландії. Засновником секти був Денно Сімонс (1456–1561). Переслідувані в Німеччині та Голландії, меноніти на поч. XVII ст. переселились у Західну Пруссію, звідки в кінці XVIII ст. вони емігрували далі на схід, в Австрійську імперію. Галицькі меноніти були тою частиною галицьких колоністів, для яких головною причиною переселення були саме релігійні утиски в себе на батьківщині.

Початки колонізації припали на панування імператриці Марії-Терезії і пов'язані були з виданим нею 1 жовтня 1774 р. так званим “патентом заселення”. Документ закликав до поселення в Галичині купців, малярів, промисловців і ремісників католицького та унійного віровизнання. До цього акту додавався й інший патент – для протестантів, яким дозволялося оселятися в чотирьох містах: Ярославі, Замості, Львові й Заліщиках²⁰. Планову колонізацію Галичини розпочав імператор Йосиф II, який розпочав поселяти тут людинність, зайняту передусім в аграрному секторі економіки. Більшість колоністів походила з Південної Німеччини, головним чином із Палатинату²¹. 13 жовтня 1781 р. імператор усунув останні перешкоди для переїзду в Галичину протестантів, оголосивши так званий “патент толерантності” для всієї австрійської монархії²². У 80-х рр. XVIII ст. серед колоністів із Південної Німеччини до Галичини переїхала значна кількість євангелістів (лютеранів), реформованих євангелістів (кальвіністів), менонітів і католиків²³.

Упродовж 1782–1814 рр. процеси колонізації Галичини відбувалися повільно. Так у 1786 р. на 3087 родин колоністів було 1445 родин лютеран (47%), католиків – 1216 (39%), реформованих – 398 (13%) і менонітів – 28 (1%)²⁴ (діаграма 2). До 1814 р. кількість колоній збільшилася до 184 і в них мешкало приблизно 20 тисяч колоністів, з яких – близько 12 тисяч осіб євангелістського віровизнання²⁵. У наступних роках заселення краю тривало й далі, однак значною була приватна колонізація. Кількість євангелістів у Галичині на кінець 40-х рр. XIX ст. становила 30 тис. осіб, а 1880 р. – 40 919 осіб²⁶.

Протестанти, які прибували до Галичини, отримували право організації парафій за власні кошти. Для колоністів-католиків не передбачалося утворення окремих парафій²⁷. Першу протестантську парафію утворили в Стадло, наступну – у Райхсгаймі. У засягу йосифінської колонізації утворилися євангельські гміни у Львові, Райхенаві і Брігідау. До другої половини 60-х рр. XIX ст. кількість пасторатів зросла до 25, з яких тільки 3 були реформованими: Йозефсберг, Кенігсберг і Коломия-Багінсберг²⁸.

Для організаційного оформлення спільноти, розпорядженням від 7 травня 1789 р. територію Галичини поділено на два сеньйорати з центрами в Білій і Львові. До першого сеньйорату спочатку належали парафії Біла, Підгір'я, Райхсгайм, Ранішав і Стадло, до другого – Львів, Брігідау, Дорнфельд, Гартфельд і Заліщики. До 1804 р. території обох сеньйоратів підлягали Сілезько-Моравській суперінтендантурі з центром у Цешині²⁹. Названа суперінтендантура була найбільшою в Євангелістській церкві Австрії того часу³⁰.

Дещо осібно розвивалися громади менонітів. Упродовж 1784–1785 рр. до Галичини прибуло, як уже зазначалося, 28 менонітських родин. Вони оселилися в колоніях Айнзідель (18 родин), Фалькенштайн (7) та Розенберг біля Щирця (3)³¹.

На початку XIX ст. осередки євангельських церковних правлінь діяли вже у 12 колоніях та містах Галичини: Львові, Гартфельді, Йозефові, Райхау, Бандрові, Дорнфельді, Брігідау, Йозефсберзі, Гельсендорфі, Унтервальдені, Угартсталі, Заліщиках. Пізніше значного значення набувають міські євангельські управи Стрия, Станіславова, Коломиї³². Усі євангельські центри від 1804 р. увійшли до Галицько-Буковинської суперінтендантури церкви Аугсбурзького й Гельвецького визнання, коли Галичину було відділено від Сілезії Цешинської в організаційному плані³³. До 1810 р. у

Галичині перебували 12 тис. євангелістів, які утворювали 19 церковних правлінь (17 аугсбурзького і 2 гельвецького визнання)³⁴.

На чолі нової суперінтендантури став пастор Йозеф Павліні (1804–1806), суперінтендантами були призначені Самуель Бредешський (1806–1812), Самуель Фукс (1812–1817), Фрідріх-Вільгельм Штокманн (1817–1831), Адольф-Теодор Гаас (1832–1870) і Генель (1870–1885). Останнім чільником Галицько-Буковинської суперінтендантури за австрійського панування був пастор Герман Фріше з Білої (1888–1924)³⁵.

Права суперінтенданта львівської суперінтендантури церкви Аугсбурзького та Гельвецького визнання було підтверджено постановою від 9 грудня 1891 р. крайовим урядом Галичини. До неї належали 29 церковних гмін³⁶ – з них у Галичині 21 аугсбурзького і 3 гельвецького визнання, на Буковині – відповідно 4 і 1; 106 шкіл, 4 сеньйорати, з них 3 аугсбурзького і 1 гельвецького визнання. У сер. XIX ст. у 19 галицьких повітах мешкали 28 128 євангелістів і 1 892 особи реформованого обряду. Найбільше їх зосереджувалося на Буковині, у Галичині – у Львівському, Стрийському, Золочівському, Самбірському та Вадовицькому округах³⁷.

Стосовно ж державно-релігійних відносин, то вони в досліджуваний період мали свої особливості. До кінця XVIII ст. Римо-католицька церква в Габсбурзькій монархії монополює володіла статусом державної церкви, а протестантські церкви до цього часу значно обмежувалися в цивільних та політичних правах. Поворот у державній політиці щодо них відбувся в 1781 р., коли імператор Йосиф II оголосив уже згадуваний “патент толерантності”. На підставі цього документа лютерани, кальвіністи й православні (греко-уніати) отримали статус “толерованих”. Патент 1781 р. дозволяв приватний культ, устанавлював для лютеран та кальвіністів спільну консисторію, центром якої до 1784 р. був Цешин, а відтак Відень. Цікаво, що на чолі консисторії стояв призначений імператором для цієї справи католик³⁸.

Без перебільшення “патент толерантності”, який для австрійської монархії означав значний поступ у церковному й політичному житті, був надзвичайно важливим

³⁴ На початку XX ст. до Львівської суперінтендантури церкви Аугсбурзького та Гельвецького сповідання належали сеньйорати: I. Для західного церковного округу – 7 гмін аугсбурзького сповідання в Білій, Кракові, Новому Сончі, Стадло, Новому Гавлуві, Райхсгайм-Голенбасі, Ранішові і 16 шкіл. Сеньйор: Кароль Ян Ціпзер, парох Голенбаху. Парафії: Біла (парох – Герман Фріше), Краків (Єжи Габрис), Новий Сонч (Ян Фредерік Гретцмакер), Стадло (Вільгельм Теубер), Райхсгайм-Голенбах (Карль Ціпзер), Ранішов (Йозеф Фольварчний). II. Для середнього церковного округу – 11 гмін аугсбурзького сповідання в Бандрові, Брігідау, Дорнфельді, Гельсендорфі, Гартфельді, Ярославі, Юзефові, Львові, Райхау, Стрию, Унтервальдені і 52 школи. Сеньйор: Павел Кождон, парох Брігідау. Парафії: Бандрів (Арнольд Коши), Брігідау (Павел Кождон), Дорнфельд (Емануель Гордон), Гельсендорф (Адам Стонавський), Гартфельд (Йозеф Плошек), Ярослав (Міколай Ричлік), Йозефів (Пьотр Годель), Львів (посада вільна, Ян Лабсік – вікарій провінції), Стрий (Ян Гергард), Райхау (Густав Кірнер), Унтервальден (Францішек Лаунгардт). III. Для східного церковного округу – 7 гмін аугсбурзького сповідання в Чернівцях, Якобенах, Іллісшти, Радовцях, Станіславові й Заліщиках і 22 школи. Сеньйор: Юзеф Фроніус, парох Чернівців. Парафії: Чернівці (Йозеф Фроніус), Якобени (Кароль Франкендорфер), Іллісшти (посада вільна), Радовці (Мартін Деккер), Станіславів (Теодор Цеклер), Угартсталь (Ян Штубель), Заліщики (посада вільна). IV. Для округу гельвецького сповідання – 4 церковні гміни і 16 шкіл: у Андрасфальві, Йозефсберзі, Кенігсберзі і Коломиї. Сеньйор: Ян Сантрук, парох Йозефсбергу. Парафії: Андрасфальва (Ян Шаш), Йозефсберг (Ян Сантрук), Коломия (Фредерік Шедель), Кенігсберг (Кароль Генрік Ройер). (Szematyzm Krolewstwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1902. – S.441.)

для Галичини. Його особливість полягала в правовому положенні віруючих. Певні засади державно-церковних відносин між протестантами, католиками й православними були ще закладені спеціальним трактатом польського короля Станіслава Августа Понятовського та імператрицею Марією Терезією від 18 вересня 1773 р. П'ятий артикул трактату підтверджував *status quo* для іновірців. Це означало, що вони могли надалі користуватися всіма умовами варшавського трактату 1768 р., який підтверджував організаційне рівноправ'я конфесій. Австрійський уряд зобов'язався дотримуватися постанов Варшавського трактату стосовно церковних гмін у поділеній сусідніми імперіями Польщі, а також обіцяв аналогічне сприяння всім іновірцям у Галичині³⁹. Щоправда, для Галичини “патент толерантности” означав певний крок до непорозуміння. Запровадження його умов стало причиною значних неясностей і конфліктів із Римо-католицькою церквою, оскільки на канонічній території діяли дві різні церковні інституції, що регулювали ту ж саму проблему в цілком відмінні способи.

Такий стан справ був у Галичині до 1848 р. Від початку “весни народів” євангелісти Австрійської монархії отримали свободу віросповідання, запевнення повних громадянських та політичних прав, а також право публічних богослужінь. Євангелістські й православні церкви, єврейські гміни було визнано як законні інституції⁴⁰. До осені 1848 р. суспільно-політичні сили в Галичині розрізнилися, адже протягом цілого революційного року Габсбурги так і не сприйняли серйозно ідею співпраці з підкореними нею народами й підтримували їх лише як засіб у грі проти угорців і німців. Розвиток міжнаціональної боротьби в Галичині під час “весни народів” призвів до поляризації сил, і в кінцевому підсумку в єврейському й польському таборах узяли верх консервативні, непримиренні сили, а переможцем із польсько-єврейського протистояння вийшов австрійський уряд. Релігійна свобода, проголошена конституцією 4 березня 1849 р., була скасована⁴¹.

Тимчасові розпорядження влади щодо євангелістів уклали й розширили в так званому “протестантському патенті”, виданому 8 квітня 1861 р. імператором Францом Йосифом I⁴². Новий патент гарантував протестантам повне рівноправ'я з католиками, можливість самостійного врегулювання своїх церковних справ і вільний вибір церковних влад. Документ установлював внутрішній устрій євангелістської церкви, репрезентантами якого призначено два генеральні синоди: аугсбурзький і гельвецький (кальвіністський). Стосовно найважливіших справ, синоди повинні були діяти спільно. На чолі цілої церкви (аугсбурзького й гельвецького сповідань) стояла “Цісарсько-королівська Євангельська Церковна Рада” з осідком у Відні. Від цього часу протестантська церква в Австрії стала називатися “Євангельська Церква Аугсбурзького та Гельвецького визнання” і становити федерацію двох конфесій, яка не мала характеру доктринально-релігійного об'єднання⁴³.

Лишень через тридцять років статут внутрішнього устрою церкви було остаточно затверджено імператором. 15 грудня 1891 р. Франц Йосиф I видав розпорядження “Про устрій Євангелістської Церкви”, в якому поза приписами, оголошеними ще 1861 р., уміщено перелік вищих церковних органів, а також прав та обов'язків. Документ гарантував свободу віровизнання віруючим обидвох визнань – не тільки кожного церковного зібрання, а й навіть кожного члена парафії⁴⁴.

Важливою складовою досліджуваних процесів було існування певної моделі взаємин між державою та церквою загалом і між німецькими етноконфесійними спільнотами й Габсбурзькою монархією зокрема. Від середини XIX ст. в Австрії було сформовано нову модель державно-церковних відносин, так звану “модель зверхництва” держави над релігійними визнаннями – поділ між *iura circa* (досл. “світом мирським”) та *iura in sacra* (досл. “світом духовним”). Згідно з нею, австрійська держава, фактично, відмовлялася від втручання у внутрішні справи церкви, однак застерігала собі право нагляду над церковною адміністрацією⁴⁵.

Характерно, що ані імператорський двір, ані австрійський уряд не мав чітко окресленої політичної програми стосовно німецьких етноконфесійних спільнот у Галичині. До середини XIX ст. держава надавала колоністам фінансову допомогу, головним чином при утворенні та утриманні євангелістських шкіл⁴⁶. Це пояснювалося тим, що протестанти в Галичині склали численну діаспору, адже їхні колонії розташовувалися одна від одної на віддалі кількох або кільканадцяти кілометрів. Така ситуація виникала через те, що метою австрійської колонізаторської політики було утворення сильних осередків німців у найважливіших містах краю⁴⁷. У німецьких переселенцях австрійські урядові чинники вбачали міцну опору для проведення політики германізації, перетворення Галичини на ринок збуту промислової продукції та аграрно-сировинний прибуток метрополії.

Від другої половини XIX ст. спостерігається згортання державної підтримки щодо німецьких колоністів у Галичині з боку австрійської влади. Поступово зменшено фінансування для шкіл та євангелістських громад. У найважчій ситуації євангелістська церква Аугсбурзького та Гельвецького визнання опинилася після 1867 р., коли Галичина отримала автономію. Згідно з нею край отримувал не тільки власний сейм та місцеве самоврядування, а й власне самоуправління в шкільництві та віросповіданнях. Мовою урядування та викладання в навчальних закладах була визнана польська⁴⁸. Одночасно державні розпорядження стосовно публічних шкіл від 1869 р. не виокремлювали євангелістських німецьких шкіл. Надалі такі школи трактувалися лише як приватні. Євангелістські громади зобов'язувалися сплачувати подвійний податок – на утримання державних та приватних шкіл. Це призвело до занепаду більшості з існуючих у Галичині протестантських шкіл⁴⁹.

Причинами такої ситуації стали еміграція німців із Галичини й посилення процесів колонізації. На виїзд німців вплинув також економічний чинник – поступове перенаселення Галичини й роздроблення земельних ділянок. Зокрема в кін. XIX – на поч. XX ст. у середовищі галицьких німців почався процес поділу землі між дітьми, що в кінцевому результаті призвело до дроблення наділів і знижувало ефективність німецьких господарств.

Розуміючи не вигідність роздроблення землі, німецькі колоністи намагалися вжити запобіжних заходів, одним з яких уважали переселення в інші регіони імперії, де цих негативних явищ можна було б уникнути. Пізніше за внутрішніми міграціями почався еміграційний рух до Росії (Волинська губернія) і Північної Америки (США, Канада). У цих місцевостях утворювалися осередки так званої “німецької галицької еміграції”⁵⁰.

З погляду на ці процеси чисельність німців у Галичині в 1880–1910 рр. значно зменшилася: від 277 223 осіб у 1880 р. до 197 719 у 1890 р., 176 064 в 1900 р., і

64 845 осіб у 1910 р.⁵¹. Таке зменшення відбулося за рахунок німців католицького віровизнання. Чисельність же євангелістів у 1880–1890 рр. дещо зросла, однак до 1910 р. спала з приблизно 40 тис. до 30 186 осіб⁵². Стосовно ж менонітів, то слід зауважити, що зі 142 родин у 1880 р. через чотири роки, у 1884 р., 70, тобто майже половина, виїхали в Північну Америку⁵³.

Не менш популярним був так званий “пруський” напрям еміграції. Його пік настав 1899 р. і тривав у перші роки ХХ ст., оскільки значна частина галицьких колоністів переїхала до Західної Пруссії, а також у район Познані⁵⁴. Для багатьох німців, фактично, це означало репатріацію, бо саме звідти частина з них прийшла в Галичину.

Такі процеси наочно засвідчили те, що на поч. ХХ ст. німецька національна спільнота в Галичині не була абсолютно осілою в регіоні і для неї були характерні різноманітні міграційні процеси. Для євангелістської церкви Аугсбурзького та Гельвецького визнання це означало, що значна частка вірних у нових умовах приймала католицизм, а колись великі євангелістські парафії Галичини нерідко ставали мішаними. Головною причиною при таких переходах найчастіше було бажання вступити в змішані шлюби⁵⁵.

Як бачимо, галицькі євангелісти опинилися в досить драматичній ситуації. Тому-то духовенство намагалось підсилити релігійне життя німців Галичини різноманітними душпастирськими акціями. У рамках такої “оборонної акції віри” 1903 р. утворено друкований орган церкви – “Evangelisches Gemeindeblatt” (досл. “Євангелістський загальний листок”), а 1907 р. – спільно з німецькими католиками організовано “Bund der christlichen Deutschen in Galizien” (“Союз Німців-Християн Галичини”) – орган для розвитку національного життя колоністів⁵⁶. Від 1908 р., за співпраці євангелістських пасторів, розпочалася діяльність щадничих кас взаємної допомоги “Reiffaisen Sparkasse” (так званих “Райфайнзенівок”)⁵⁷.

Небуденною постаттю, яка внесла помітне пожвавлення в життя євангелістів Галичини й сприяла міжконфесійному порозумінню, був пастор Теодор Цеклер (1867–1949), названий сучасниками “людиною Церкви і світу народів” (постать, якій ще належить присвятити дисертаційне дослідження)⁵⁸. У 1891 р. він прибув до Станіслава (тепер – м. Івано-Франківськ) за посередництвом “Служби єврейської місії на Сході”. За короткий час Станіслав став центром євангелістської спільноти Галичини: тут пастор Т.Цеклер утворив відомі в Європі добротні заклади⁵⁹, доклав чимало зусиль для порятунку євангелістського шкільництва напередодні й під час Першої світової війни, налагодження українсько-німецьких взаємин у часи ЗУНР⁶⁰.

Незважаючи на значні труднощі в розвитку німецьких етноконфесійних спільнот, у 1910-х рр. у Галичині, поряд із традиційними римо-католицькими, греко-католицькими та юдейськими общинами, продовжувало діяти окреме євангелістське правління, яке складалося з 8 головних окружних осередків, мало 6 дочірніх філій, 4 кладовища, 10 шкільних управ з 11 вчителями. Великі міські правління та земельні (регіональні) правління нараховували лише 7 населених пунктів (до 500 осіб), 11 (до 400), 22 (до 300), 22 (до 300), 47 (до 200), а також 224 населених пункти із 100 особами (одночасно також 430 місцевостей краю, в яких мешкали євангелісти)⁶¹.

Велика війна 1914–1918 рр. ознаменувала радикальні зміни в становищі протестантів (головним чином лютеран) під австрійським пануванням. На окуповані

царською Росією землі Австро-Угорщини події світової війни принесли значне загострення політичного курсу державної влади щодо євангелістів аугсбурзького визнання, зміну імперської національної і віросповідної політики⁶².

Окупаційна влада вважала галицьких євангелістів (як, зрештою, німців інших теренів Австро-Угорської та Російської імперій) за етнічними німцями, а тому трактувала як потенційних шпигунів і диверсантів. Уже наприкінці 1914 р. царат розпочав їх виселення вглиб Росії⁶³. За свідченням очевидців, депортації проводилися хаотично й брутально. Євангелісти мусіли залишити свої поселення спочатку за три дні, а пізніше – упродовж однієї доби. Зокрема, виселенцями ставали всі чоловіки віком 18–70 років, пізніше старці, жінки й діти. Значну частину німців краю було депортовано до Західного Сибіру⁶⁴. У разі спротиву окупантам цілі села німецьких колоністів нерідко спалювалися дотла⁶⁵. Не дали бажаного результату й звернення церковних влад до головнокомандувача російської армії великого князя Миколи Миколайовича в березні 1915 р. У документі зокрема вказувалося, що помилково трактували всіх євангелістів як німців⁶⁶.

Так, фактично, закінчувалася 140-річна історія взаємин між протестантами й католиками в Галичині, позначена відповідною державною політикою Габсбургів, спрямованою на міжконфесійний мир і порозуміння. Перша світова війна стала формальним “рубіконом” у багатоплановій історії не лише німецьких, а й інших етноконфесійних спільнот у Галичині, дослідження яких лишень розпочинається.

Аналіз викладеного вище матеріалу засвідчує, що все громадське й сімейне життя, мораль, побут і виховання в середовищі німецьких етноконфесійних спільнот у Галичині будувалося на релігійних началах католицького й протестантського віровчення. Етноконфесійні спільноти були одним із важливих факторів, який не лише створював відчуття єдності серед німецького населення Галичини, але й суттєво сприяв збереженню ними своєї національної ідентичності в умовах тривалого перебування в інонаціональному середовищі. Розвиток німецьких етноконфесійних спільнот у Галичині не переріс у релігійну нетерпимість і політичні чвари.

При подальшому вивченні необхідно, на нашу думку, детальніше зупинитися на релігійному житті німців Галичини – особливостях виконання релігійних практик. Адже основним елементом, який зумовлює сенс існування територіальної організації кожної етноконфесійної спільноти, є вірні. Саме євангелізація мирян, їх релігійне й духовне виховання у всі часи було і є головним завданням церкви. Оскільки релігійно-духовна культура завжди була невід’ємною частиною життя німців, у ній втілено їх риси характеру, психології та особливості побуту, основним завданням наступного дослідження повинно стати вивчення стану релігійної свідомості німецького населення. В умовах Австро-Угорщини висвітлення даних питань є можливим лише в контексті впливів імперської політики на міжконфесійні взаємини мирян та духовенства.

⁵¹ Standische und religiöse Identitäten in Mittelalter und früherer Neuzeit / Pod red. S. Kwiatkowskiego. J. Malika – Torun, 1998. – S. 229.

⁵² Терещенко Ю. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI століття. – К., 1996. – С. 102.

⁵³ Каустов А. Євреї під владою Литви та Польщі (XIV–XVIII) // Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л.Фінберг і В.Любченко. – К.: Дух і літера, 2005. – С. 39; Baczkowski K. Zagadnienie kolonizacji niemieckiej w Polsce w XIII i XIV wieku w ujęciach polskiej historiografii po II wojnie światowej // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego [Krakow]. – Nr. 49: Prace historyczne. – Zesz. 101. – S. 115–127.

- ⁴ Lukaszewicz J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w dawnej Malej Polsce. – Poznań, 1853.
- ⁵ Kolatschek J. A. Geschichte der evangelischen Gemeinde Biala in Galizien. – Teschen, 1860.
- ⁶ Kesselring R. Die evangelischen Siedlungen Galiziens im josephinischen bis franzisceischen Zeitalter 1772–1822. – Lwów, 1912.
- ⁷ Bredecky S. Historisch-statistischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa, nebst einer kurzen Beschreibung der deutschen Ansiedlungen in Galizien in alphabetischer Ordnung. – Brünn, 1812; Kaindl R.-F. Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. – Bd. 3. Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, Bukowina und Rumanien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart. – Gotha 1911.
- ⁸ Zöckler T. Die Evangelische Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Polen // Ekklesia [Leipzig]. – 1938. Bd. 5. Schneider L. Die evangelische Kirchengemeinde in Lemberg. Das Gotteshaus und die Pfarrer der Gemeinde. Zum 150jährigen Besitz der Kirche. – Lemberg, 1935; Schneider L. Die Lage der evangelischen Kirche im ehemaligen Galizien in der österreichischen Zeit // Deutsche Monatshefte in Polen. – 1934/1935. Bd. 11; Kesselring R. Die evangelische Kirchengemeinde Lemberg von ihren Anfängen bis zur Gegenwart (1772–1928). – I. Teil. – Lwów, 1929; Lempp W. Die evangelische Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Klempolen (Galizien). – Berlin, b.r.
- ⁹ Müller S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens insbesondere Lembergs 1772–1940. – Marburg am Lahn, 1961.
- ¹⁰ Galizien um die Jahrhundert Wende. Politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich. [Hrsg.] von Karl-Heinz Mack. – Wien, 1990; Mark R. Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung – Kirche – Bevölkerung. – Marburg, 1994.
- ¹¹ Alabrudzińska E. Z dziejów protestantyzmu na ziemiach polskich pod zaborem austriackim (1772–1914) // Na przełomie stuleci. Narod–Kościół–Państwo w XIX i XX wieku / Red. M. Piotrowski. – Lublin 1997. – S.239–245.
- ¹² Полек В., Ступарик Б. Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин. – Івано-Франківськ, 1999. – 136 с., Драк М. Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772–1857) // Німецькі колонії в Галичині: Історія – Архітектура – Культура (Deutsche Siedlungen in Ostgalizien. Geschichte-Architektur-Kultur) // Міжнародний науковий семінар. Матеріали: Доповіді та повідомлення / Упоряд. та заг. ред. Г.Петришин. – Львів: Манускрипт, 1996. – С.57–67; Штойко П. Географія німецьких колоній у Галичині кін. XVIII – початок XX ст. // Там само. – С.68–74 та ін.
- ¹³ Монолатій І. Українсько-німецькі взаємини на Покутті у висвітленні часопису “Віра і наука” // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип.9 – С.141–153; Його ж. Питання організаційно-правової діяльності “Спільноти німців-християн Галичини” у виданнях Допомогового комітету галицьких німців (1965 – 2001 рр.) // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2001. – Т.7 (9). – С.732–737; Його ж. Українсько-німецькі етнокультурні відносини в Галичині // Галичина. – 2002. – №8. – С.143–153; Його ж. Австро-німецька колонізація Галичини в кінці XVIII – у другій половині XIX ст.: напрямки, тенденції, підсумки // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення. Науковий збірник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С.300–310 та ін.
- ¹⁴ Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. – München, 1994. – S.6–7.
- ¹⁵ Матузова В. Тевтонський орден у зовнішній політиці князя Данила Галицького // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. – Чернівці, 1998. – Т.1. – С.50–51, 52, 54.
- ¹⁶ Monolatiy I. Niemcy Rusi Halickiej w strukturze mieszczaństwa Krolewstwa Polskiego // Miasta i mieszczaństwo w Europie Środkowowschodniej do połowy XIX wieku [Studia ad historiam civitatum pertinentia, vol. I] / Pod red. D.Michaluk i K.Mikulskiego. – Toruń, 2003. – S.181–196.
- ¹⁷ Гошко Т.Д. Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII – XVIII ст. в українській та польській історіографії. Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07.00.06. – К., 1999. – С.3.
- ¹⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф. 146 [Галицьке намісництво. Президія. м. Львів. 1772–1921 рр.], оп.4, зв.9, од.зб.152 [Справа про затвердження привілеїв євангелічним віросповідним громадам. 1839 р.], арк.61(зв.), 63–64, 65, 83, 84(зв.)
- ¹⁹ Müller E. Die deutschen Katholiken in Ostgalizien // Ostgalizien. Die deutsche Minderheit bis zur Umsiedlung 1939/40. Geschichts- und Begleitbuch für Reisen in die westliche Ukraine. [Hrsg.] von Erich Müller und Ewald J. Schankweiler. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e.V., 1996. – S.73.
- ²⁰ Текст патенту в: Kesselring R. Die evangelischen Siedlungen Galiziens im josephinischen bis franzisceischen Zeitalter 1772–1822. – S.86–87; Volker K. Die Entwicklung des Protestantismus in Österreich. – Leipzig, 1917. – S.89–91; Seefeldt F. Quellenbuch zur deutschen Ansiedlung in Galizien unter Kaiser Joseph II. – B.m., 1935. – S.19–20.
- ²¹ Платинат – назва землі Пфальц (Pfalz) в Південно-західній Німеччині, на правому березі р. Рейн
- ²² Lepucki H. Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Jozefa II w Galicji 1772–1790. – Lwów, 1938. – S.37; Schneider L. Das Kolonisationswerk Josefs II. in Galizien. – Leipzig, 1939. – S.12; Kuhn W. Siedlungsgeschichte der Galiziendeutschen // Die Heimkehr der Galiziendeutschen. – Poznań, 1940. – S.10; Патент на поселення Йосифа II від 17 вересня 1781 р. Витяг із дозволу і пільг, що призначені для прибулих чужоземних ремісників і землеробів. / Пер з нім. І.Монолатія // Галичина. – 2005. – №10. – С.70–72
- ²³ ЦДІАУЛ, ф.146, оп.4, зв.9, од.зб.154 [Справа про затвердження привілеїв євангелічним віросповідним громадам. 1840–1841 рр.], арк.99, 104 (зв.)
- ²⁴ Lepucki H. Działalność kolonizacyjna... – S.103.
- ²⁵ Gastpary W. Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII wieku do I wojny światowej. – Warszawa, 1977. – S.167; Lempp W. Die evangelische Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Klempolen (Galizien). – S.4–6.
- ²⁶ Rys statystyczno-jeograficzny Galicji Austriackiej. – Poznań, 1842. – S.10; Kuhn W. Bevölkerungsstatistik des Deutschtums in Galizien. – Wien, 1930. – S.150–155; Kesselring R. Die evangelischen Siedlungen... – S.25–26; Schneider

- L. Das Kolonisationswerk... – S.64; Piątkowski K. Rozwój stosunków wyznaniowych i narodowościowych Małopolski Wschodniej: Materiały dla celów pracy społecznej. – Lwów, 1936. – S.8.
- ²⁷ Kolatschek J. A. Geschichte der evangelischen Gemeinde Biala in Galizien. – S.266.
- ²⁸ Zöckler T. Die Evangelische Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Polen. – S. 149; Lepucki H. Działalność kolonizacyjna... – S.103–104; Stupnicki H. Galicya pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym. – Lwów, 1869 – S.26; Kesselring R. Die evangelische Kirchengemeinde Lemberg von ihren Anfängen bis zur Gegenwart (1778–1928). – I. Teil. – S.47.
- ²⁹ Kalinka W. Galicya i Kraków pod panowaniem austriackim. – Kraków, 1898. – S.354; Lepucki H. Działalność kolonizacyjna... – S.104
- ³⁰ Wagner O. Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20. – Wien-Köln-Graz, 1978. – S.410–14; Patzelt H. Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien. – Dülmen, b.r. – S.103–109.
- ³¹ Müller G. Die Mennoniten in Galizien // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammenge stellt von Julius Kramer. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1965. – S.168.
- ³² ЦДІАУЛ, ф.146, оп.4, зв.9, од.зб.152, арк.32, 37, 40 (зв.), 45, 66–68 (зв.)
- ³³ Walloschke R. Die evangelischen Gemeinden in Galizien und ihre kirchliche Entwicklung von 1772 bis 1918 // Heimat Galizien. – S.113
- ³⁴ ЦДІАУЛ, ф.146, оп.4, зв.9, од.зб.152, арк.25(зв.), 68
- ³⁵ Schneider L. Die evangelische Kirchengemeinde in Lemberg. Das Gotteshaus und die Pfarrer der Gemeinde. Zum 150 jährigen Besitz der Kirche. – S.24; Zöckler T. Die Evangelische Kirche... – S. 152; Gastpary W. Historia protestantyzmu... – S.170.
- ³⁶ Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim na rok 1902. – Lwów: Nakł. C.K. Namiesnictwa, 1902. – S.441.
- ³⁷ ЦДІАУЛ, ф.146, оп.4, зв.9, од.зб.154, арк.128, 129, 131
- ³⁸ Текст патенту див.: Seefeldt F. Quellenbuch... – S.23–25; Loesche G. Von der Toleranz zur Parität in Österreich 1781–1861. Zur Halbjahrhundertfeier des Protestantentpatentes. – Leipzig 1911. – S. 86–89; Volker K. Die Entwicklung des Protestantismus in Österreich. – Leipzig, 1917. – S.94–98.
- ³⁹ Schneider L. Die Lage der evangelischen Kirche im ehemaligen Galizien in der österreichischen Zeit. – S. 282–283.
- ⁴⁰ Volker K. Die Geschichte des Protestantismus in Österreich // Ekklesia. – Bd.4. – Gotha, 1935. – S.36; Монолатій І. Євреї в імперії Габсбургів (1772–1918) // Нариси з історії та культури євреїв України. – К., 2005. – С.102–104.
- ⁴¹ Монолатій І. Вказана праця. – С.104.
- ⁴² Текст патенту в: Loesche G. Von der Toleranz... – S.89–96; Volker K. Die Entwicklung des Protestantismus... – S.102–111.
- ⁴³ Loesche G. Geschichte des Protestantismus in Österreich. – Tübingen-Leipzig, 1902. – S. 228; Balzer O. Historia ustroju Austrii w zarysie. – Lwów 1899. – S.555; Heussi K. Compendium der Kirchengeschichte. – Tübingen, 1913. – S.575.
- ⁴⁴ Wagner O. Mutterkirche... – S.419; Gastpary W. Historia protestantyzmu... – S.175–178.
- ⁴⁵ Alabrudzińska E. Z dziejów protestantyzmu na ziemiach polskich pod zaborem austriackim (1772–1914). – S.240–242
- ⁴⁶ Монолатій І. Питання освіти німецького населення Галичини (сер. XIX – поч. XX ст.) // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник МОН України. – К., 2001. – Вип.24. – С.210–220; Його ж. Євреї н немці – жители селськогосподарських колоній Галичини (кінець XVIII – початок XX вв.) // Матеріали Восьмої щорічної міждисциплінарної конференції по нуданке. – Ч.1 – Москва, 2001. – С.55–69.
- ⁴⁷ Schneider L. Die Lage... – S.287–290; Пор.: Монолатій І. Австрійська колонізаторська політика в Галичині (кінець XVIII – середина XIX ст.) // Галичина. – 2004. – №10. – С.62–74.
- ⁴⁸ Плекан Ю.В. Польсько-українське протистояння в боротьбі за реформування виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кін. XIX – поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / 07.00.02. – Чернівці, 2004. – С.6, 7–8.
- ⁴⁹ Kaindl R.-F. Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. – Bd.3: Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, Bukowina und Rumanien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart. – Gotha, 1911. – S.170–172; Lempp W. Die Evangelische Kirche... – S.7.
- ⁵⁰ Zöckler T. Die Evangelische Kirche... – S. 152–153; Gastpary W. Historia protestantyzmu... – S. 179; Lempp W. Die Evangelische Kirche... – S. 8; Kaindl R.-F. Geschichte... – S.174–177.
- ⁵¹ Kasznica S., Nadobnik M. Najważniejsze wyniki spisu ludności i zwierząt domowych według stanu z dnia 31 grudnia 1910 // Wiadomości Statystyczne wyd. przez Krajowe Biuro Statystyczne. – Lwów 1911. – T.XXIV – Z.1. – S. XXXVIII–XXXIX
- ⁵² Szaliński T. Niemcy we Wschodniej Małopolsce // Straznica Zachodnia. – 1923. – Nr.7–9. – S.96.
- ⁵³ Müller G. Die Mennoniten in Galizien. – S.170.
- ⁵⁴ Lempp W. Die Evangelische Kirche... – S.8; Kaindl R.-F. Geschichte... – S.174–177.
- ⁵⁵ Volker K. Kirchengeschichte Polens. – Berlin-Leipzig, 1930. – S.316–317; Gastpary W. Historia protestantyzmu. – S.178–179; Zöckler T. Die Evangelische Kirche... – S.152–153.
- ⁵⁶ Монолатій І. Питання організаційно-правової діяльності “Спільноти німців-християн Галичини” у виданнях Допомогового комітету галицьких німців (1965–2001 рр.). – С.733, 734.
- ⁵⁷ Müller S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens insbesondere Lembergs 1772–1940. – Marburg am Lahn, 1961. – S.27; Scholz F. Das wirtschaftliche Leben in den deutschen Kolonien Galiziens // Deutsche Monatshefte in Polen. – 1938. – S.415–416.
- ⁵⁸ Lempp W. Leben und Werk von Theodor Zöckler // Heimat Galizien. – S.152; Бог чує молитву. Життя Теодора Цюклера, розказане Лілі Цюклер / Пер. з нім. – Івано-Франківськ, б.р. – 151 с

⁵⁹ Wiegand A. Von Theodor Zöcklers Leben und Dienst // Die evangelische Diaspora. – 1926. – S.62; Lempp W. Die Evangelische Kirche... – S.9–10.

⁶⁰ Монолатій І. Німецьке населення Галичини і гуманітарна акція національно-культурних організацій Веймарської республіки (1918–1920 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Збірник наукових праць. – К., 2003. – Вип.12. – С.218, 219, 221–223.

⁶¹ Müller S. Galizien und sein Deutschtum. Eine Dokumentation aus Sepp Müllers Nachlaß erzählt durch Unterlagen des Hilfskomitees der Galiziendeutschen 1948–1951. – Bd.I [Heimatsbuch der Galiziendeutschen Teil V] / Bearbeitet von Erich Möller. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e.V. 1999. – S.145.

⁶² Der Schicksalsweg der Wolhyniendeutschen. – Poznań, 1939. – S.15–16; Gastpary W. Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. – Cz.I. 1914–1939. – Warszawa, 1978. – S.9.

⁶³ Gastpary W. Kościół Ewangelicko-Augsburski podczas pierwszej wojny światowej // Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin ks. prof. dr. Jana Szerudy. – Warszawa, 1959. – S.22.

⁶⁴ Der Krieg und die Evangelisch-Lutherische Kirche in Polen. – Łódź, 1916. – S.3–4.

⁶⁵ Hennig M. Deutsche Siedler in der polnischen Ukraine // Der Deutsche Auswanderer. – 1939. – Nr. IX/X. – S.113–115.

⁶⁶ Stegner T. Polacy i Niemcy w Kościele ewangelicko-augsburskim w latach I wojny światowej // Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Historia. – Gdańsk, 1986. – Nr.17. – S.38–39; Ewangelicy Polacy w świetle dokumentów urzędowych / Oprac. J.Glass. – Łódź, 1919. – S.20–26.

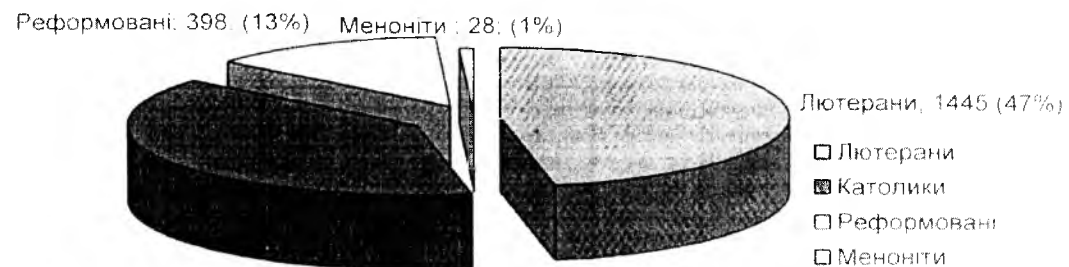
⁶⁷ Підраховано за: Bredecky S. Historisch-statistischer Beytrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa, nebst einer kurzen Beschreibung der deutschen Ansiedlungen in Galizien in alphabetischer Ordnung. – S.187–195

Додатки

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІЇ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ (за С.Бредецьким)⁶⁷

Діаграма 1.

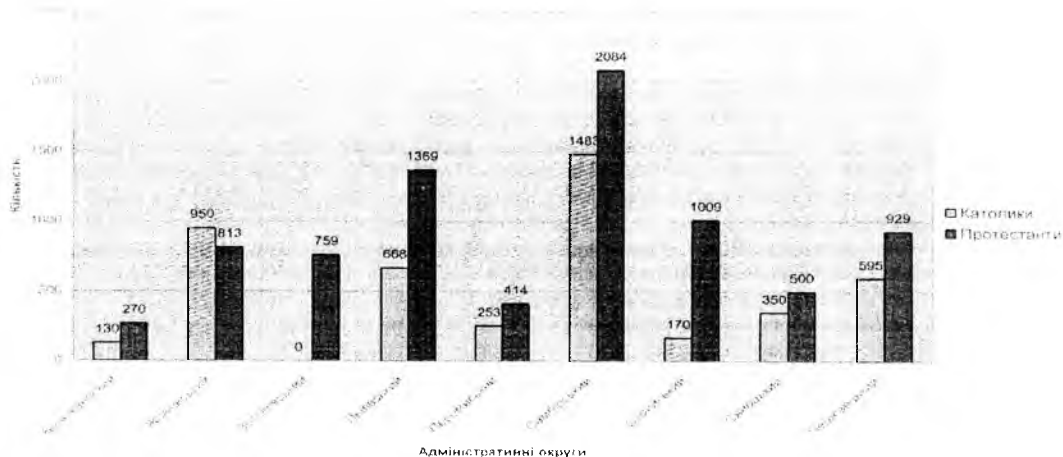
Етноконфесійна структура німецьких поселенців в Галичині за чисельністю родин (1786 р.)

Католики. 1216. (39%)

Діаграма 2.

Динаміка чисельності католиків та протестантів Галичини і Буковини (поч. XIX ст.).

Таблиця 1

№ п/п	Округ, село, колонія	Католики	Протестанти
I	Бережанський		
	1.Добряничі	-	65
	2.Ернстдорф	20	-
	3.Кімірш	110	-
	4.Мільбах	-	-
	5.Новосілка (Нойдорф, Бекерсдорф)	-	-
	6.Унтервальден (Підгайчики)	-	138
	7. Ушківці	-	67
РАЗОМ	130	270	
II	Жовківський		
	1.Айнзінген	135	30
	2.Брукенталь	12	-
	3.Бургау	30	-
	4.Візенберг	230	-
	5.Лінденау	-	103
	6.Літня (Зоммергау)	90	-
	7.Любалів	12	13
	8. Мокротин	80	-
	9. Островець	-	50
	10. Падів	91	119
	11.Райхау	-	109
	12.Ранішау	-	248
	13. Смолин (Німецький Смолин)	-	61
	14. Тойшбах	90	-
	15.Тройфельд	100	-
	16.Фельбах	80	-
17.Фельзендорф	-	80	
РАЗОМ	950	813	
III	Золочівський		
	1.Антонін	-	25
	2.Аннанін (Гануська)	-	88
	3.Бавен (Серни)	-	24
	4.Забава	-	-
	5.Йозефів	-	186
	6.Міргоф	-	134
	7.Сапежанка	-	143
	8.Станин	-	159
	РАЗОМ	-	759
IV	Львівський		
	1.Айнзідель (Сердиця)	-	50
	2.Богданівка	-	-
	3.Брундорф	135	-
	4.Бургталь	98	22
	5.Вайнберген (Винники)	-	192
	6.Дорнфельд	-	412
	7.Ебенау	110	-
	8.Кальтвассер (Зимна вода)	95	30
	9.Лінденфельд	-	106
	10.Отенгаузен	140	-
	11.Райхенбах	-	120
	12.Розенберг	-	54
	13.Ротенган	-	120
	14.Сигнівка	-	-
	15.Унтерберген	-	54
	16.Фордерберг	90	-
	17.Хоросно	-	96
18.Лієнталь	-	140	
РАЗОМ	668	1396	

Продовження таблиці 1

V	Перемиський	1. Бердіау	35	-
		2. Вальддорф	-	40
		3. Гартфельд	-	254
		4. Кутенберг	-	119
		5. Кляндорф	18	1
		6. Моосберг	-	-
		7. Мужилівичі	200	-
		8. Регберг	-	-
		9. Шомляу	-	-
		РАЗОМ	253	414
VI	Самбірський	1. Біличі (Білиці)	-	-
		2. Бистриця (Бістриці)	-	-
		3. Брігідау	-	697
		4. Бурчиці	-	164
		5. Вольчо	75	-
		6. Гасендорф	-	83
		7. Доброгостів	30	-
		8. Дрогобич	80	-
		9. Енгельсбрунн	160	-
		10. Йозефсберг	-	573
		11. Кайзерсдорф	400	-
		12. Кенігсау	400	-
		13. Кранцберг	165	-
		14. Купновичі	-	117
		15. Нойдорф (Ной Джуків)	54	96
		16. Нойдорф	19	45
		17. Принцентау	-	-
		18. Ролів	55	-
		19. Самбір	45	-
		20. Угартсберг	-	133
		21. Фалькенштайн	-	176
РАЗОМ	1483	2084		
VII	Стрийський	1. Гофнунгсау	-	-
		2. Гельзендорф	-	224
		3. Новий Калуш	170	-
		4. Ляндестрой	-	327
		5. Ной Олексичі	-	43
		6. Угартсталь	-	329
		7. Новий Болеків	-	86
РАЗОМ	170	1009		
VIII	Сяноцький	1. Бандрів	-	178
		2. Береги	-	58
		3. Маків	-	180
		4. Обердорф	-	38
		5. Розенбург	120	-
		6. Фалькенберг	230	-
		7. Штайнфельс	-	46
РАЗОМ	350	500		
IX	Чернівецький	1. Арбора	-	146
		2. Єцкани (Ной Єцкани)	-	65
		3. Іллінци (Іллієшти)	-	189
		4. Карлсберг	218	-
		5. Мілленшойц	-	86
		6. Онуфрій	15	15
		7. Сатульмарє (Сетул Марє)	-	69
		8. Терєбля	-	130
		9. Фірстентау	362	-
		10. Фрадівці (Фрадаун)	-	229
РАЗОМ	595	929		
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ		4599	8445	

Василь БУРДУЛАНЮК

ТВОРЧА СПІВПРАЦЯ НАРОДОЗНАВЦІВ ГАЛИЧИНИ Й НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Творчі взаємини галицьких і наддніпрянських народознавців у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. є недостатньо вивченою проблемою української історичної науки. Скремі її аспекти знайшли висвітлення в працях дослідників довоєнного¹ й радянського періодів². Фрагментарно торкались даної проблеми деякі сучасні дослідники³ та вчені української діаспори⁴. Однак окреслена тема ще не знайшла цілісного висвітлення у вітчизняній історіографії.

Розвиток української науки в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. проходив у тісних взаєминах із науковим життям Наддніпрянської України. Вони були започатковані ще раніше. Відомо, що діячі “Руської трійці” І. Вагилевич та Я. Головацький, які були також відомими народознавцями, підтримували наукові зв’язки з М. Максимовичем, О. Бодянським та І. Срезневським⁵. У наступні роки підтримували творчі взаємини з наддніпрянськими вченими й інші галицькі дослідники. Та загалом ці зв’язки мали тоді епізодичний характер. Активізувались вони з кінця ХІХ століття, коли в 1892 році засноване раніше у Львові Товариство імені Шевченка було перетворене в наукову установу. З цього часу НТШ стає центром розвитку української науки для всіх українських земель. Про це свідчать різні аспекти його діяльності. Тож зупинимось докладніше на розгляді творчих взаємин народознавців Галичини й Наддніпрянської України, які в згаданий період співпрацювали в НТШ.

У 1898 році було затверджено новий Статут Товариства⁶, за яким колишні дійсні члени Товариства тепер отримали назву звичайних. Одночасно поруч було утворено нову категорію дійсних членів НТШ, якими могли стати лише вчені на підставі їх наукової кваліфікації. Ця організаційна реформа значною мірою спричинилась до активізації наукової діяльності Товариства.

У 1899 році було проведено перші вибори дійсних членів Товариства. Серед них поруч із галицькими вченими-народознавцями І. Франком, В. Гнатюком, В. Охримовичем бачимо також їх колег із Наддніпрянської України – Ф. Вовка, М. Дикарева, Ю. Сіцинського⁷. Згодом членами НТШ стали також П. Житецький і В. Щербаківський із Києва, М. Сумцов із Харкова та ін.

Народознавці з Наддніпрянщини разом із галицькими вченими активно дарували книги бібліотеці та поповнювали експонатами музею НТШ. Це стосується, зокрема, І. Франка, М. Біляшівського, Ф. Вовка, М. Сумцова, О. Роздольського, З. Кузеля, К. Широцького. Так, Ф. Вовк у 1903 році закупив для музею НТШ в Парижі велику збірку археологічних експонатів⁸. Від М. Біляшівського в 1911 році в музей Товариства поступили колекції зі 158 вишивок і 1500 пам’яток археології⁹.

Не забували вчені про збір експонатів для музею НТШ і під час наукових експедицій. Зокрема, під час етнографічної експедиції на Бойківщину в 1904 році, в якій взяли участь Ф. Вовк, І. Франко та інші вчені, було закуплено зразки одягу, прикраси з бісеру та інші експонати¹⁰.

Коли було вирішено комплектувати в музеї Товариства збірку народної кераміки, то в її поповненні чи не найактивнішу участь узяв краєзнавець із Подільської